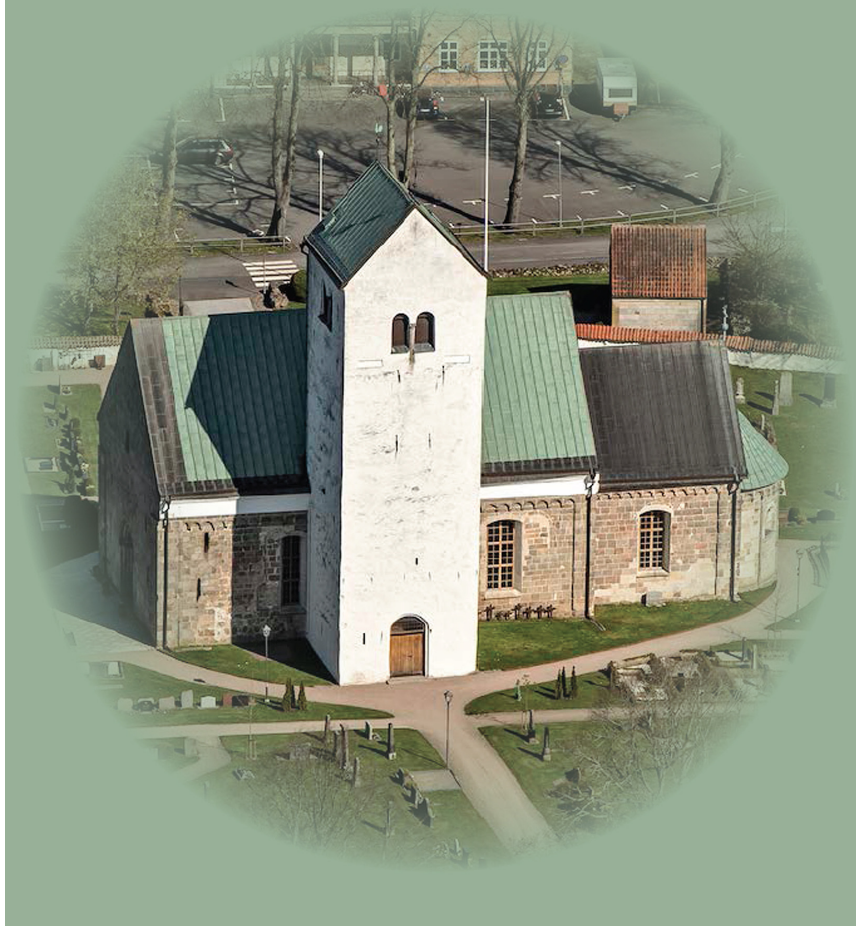

Vä kyrka 900 år 2021

Bokrecension

Dick Harrison, Tor Flensmarck & Anders Ödman: *Vä kyrka 900 år – 2021*. Red. Bengt-Åke Månsson. Vä & Skepparlövs församling, 2021. Paperback, 101 sidor, ill. ISBN 978-91-527-0953-5

Det senaste bidraget till litteraturen om Mariakyrkan i Vä är en liten men innehållsrik volym som tillkommit med anledning av kyrkans förmodade 900-årsjubileum, på initiativ av Vä och Skepparlövs församling. Som redaktör fungerade kyrkoherden själv, Bengt-Åke Månsson, och för de tre kapitlen svarar Dick Harrison, välkänd lundahistoriker, Tor Flensmarck, jurist och lokalhistoriker, och Anders Ödman, medeltidsarkeolog som i den epokgörande tegelstenen ”Vägar till Lund” (2018; rec. *ICO* nr 1–2, 2018) gett en ny bild av hur det lundsiska domkyrkobygget organiserades. De båda förstnämnda texterna kan betecknas som nyttiga och läsvärda kompilat medan Ödmans bidrag innehåller både en redovisning och diskussion av tidigare forskning och några nya, delvis mycket överraskande, forskningsresultat.

Trots att formatet är relativt litet (häftad, A5) och antalet sidor bara ett hundratal så innehåller boken en förvånansvärt stor mängd information av olika slag. Men strävan efter att få med så mycket som möjligt på det begränsade sidantalet gör att både bilder och text har fått det ganska trångt: raderna är avgjort för långa och marginalerna minimala. Bilderna är dock med få undantag fint reproducerade, även om en del färgbilder (som vanligt nuförtiden) blivit för mörka.

Vä kyrka, interiör mot öster med de båda granitkolonnerna. Foto Lars Berggren 2020.

Dick Harrison ger i det inledande kapitlet med titeln "Anno 1100: En betraktelse över Nordeuropa, Skåne och Vä" en översikt av samhälle och maktförhållanden i Norden under den aktuella perioden. Framställningen är koncentrerad och späckad med namn på hövdingar, stormän, jarlar och kungar som alla på ett eller annat sätt är släkt med varandra, något som emellertid inte hindrar dem från att mer eller mindre oavbrutet strida om herraväldet över olika land-

områden med yxa och svärd, och ibland med gift. Först med kristendomens införande stabiliseras förhållandena någorlunda och kungadömen börjar etableras efter kontinental förebild. Av kapitlets 13 sidor ägnas de tre avslutande åt Skåne, och då avhandlas i första hand landskapets kyrkohistoriskt och maktpolitiskt betydelsefulla centra: Dalby och Lund. Allra sist placeras orten Vä, dess kungsgård och kyrka, kortfattat in i de övergripande mönstren. Man får alltså inte veta särskilt mycket om kyrkan men som bakgrund till vad som avhandlas i de följande kapitlen fungerar texten bra.

Tor Flensmarcks bidrag, "Vä – från helig lund till kungsgårdskomplex" (s. 15–54), är huvudsakligen en redogörelse för vad som finns rörande staden Vä, dess kungsgård, klostret och kyrkan i äldre handlingar, utgrävningsrapporter, dateringsdiskussioner, lokala traditioner, med mera. Texten är katalogartad och upprepningarna inte så få, men för den tålmodiga läsaren ger den en ganska bra översikt av källäge och forskningshistorik. Speciellt intresserade mig sidorna om den troligen ursprungliga dopfuntskuppen, huggen i lokal sandsten. På sidorna har den en runtlöpande bladranka och underdelen är godronnerad, båda dessa motiv som går tillbaka på främreorientalska och tidigkristna förebilder. Den försvann från kyrkan under 1700-talet men återfördes – efter att bland annat på en bondgård ha använts för potatistvätt – till kyrkan 2015. Till skillnad från Harrison har Flensmarck försett sin text med noter och litteraturhänvisningar.

Anders Ödmans kapitel "Stenar kan tala! Vä kyrka i klarare belysning" är det mest omfattande och upptar närmare halva boken. Här redogör han för den nuvarande kyrkobyggnadens olika konstruktionsskeden, och konstaterar att såväl tekniken (bl.a. grundläggning och stenhuggeri) som valet av stenmaterial i de äldsta delarna förefaller peka mot en datering kring 1000-talets mitt. I de första kyrkobyggnaderna i Lund, från 1040-talet och framöver, användes porösa stenarter som antas ha bearbetats av engelska hantverkare, vana vid mjuk kalksten och som arbetade med yxor. I Vä begagnades en grov och lättbearbetad variant av den s.k. Höör-sandstenen. Även andra tidiga kyrkor, som Norra Mellby och Dalby, båda tillkomna på 1060-talet, är byggda i porösa stenarter.

Någon gång under 1000-talets andra hälft börjar man emellertid använda en mera homogen och hårdare variant av sandstenen från Höör som fordrade

andra verktyg och annan teknik. När lombarden Donatus med sin hytta från Speyer kom till Lund 1085 för att påbörja katedralbygget var de vana vid motståndskraftigare stenarter och använde från början den finkornigare och hårdare Höör-sandstenen, sedermera känd under beteckningen "lundasten". Det faktum att man i Vä genomgående använt den porösare, mera lättbearbetade stensorten, tillsammans med de anglosaxiska dragen (som noterats av Henrik Gräbe redan på 1960-talet), talar för en tidig datering – kanske ännu tidigare än kyrkan i Dalby, hittills av många betraktad som den äldsta ännu existerande stenbyggnaden i nuvarande Sverige.

Författaren refererar hela den snåriga diskussionen kring Mariakyrkan i Vä: byggnadens och målningarnas datering, liksom de olika dateringsmetodernas styrkor och svagheter. Hans eget bidrag består här av en analys av stenmaterialet, dess bearbetning och den använda mureritekniken – dock utan att stanna för någon definitiv tillkomsttid. Beträffande byggnaden av koret, eventuellt från början ett kungsgårdskapell, hålls en datering kring sekelmitten för trolig. För resten av kyrkobyggnaden är det 1000-talets slut och 1100-talets början som gäller. Tyvärr vet ingen säkert om den berömda relikgömmans pergamentdatering med året 1121 daterar det ursprungliga koraltarets invigning eller den färdiga, absidförsedda kyrkans nya, men Ödman förefaller enig med Ulla Haastrup (se t.ex. *ICO*, nr 4, 2016) om att det senare alternativet är det mest troliga.

Omkring 1170 inrättades ett premonstratenserkloster på kyrkans sydsida. Det totalförstördes i en brand 1213 och ordensbröderna flyttade därefter till Bäckaskog. Kyrkobyggnaden förefaller inte ha lidit några större skador vid den här branden, men i nästa brand, som Ödman tentativt daterar till 1300-talets början – kanske i samband med den svenske riksdrotsen Mats Kettilmundsons härjningar i området 1318 – blev skadorna omfattande; bl.a. ruinerades emporkapellet. Någon gång mellan de båda bränderna slogs valven, som i långhuset vilar på två monolitiska granitkolonner, den ena rund, den andra åttkantig. Båda har ursprungligen varit polerade men har sedan behuggits och fått en räfflad, matt yta. Troligen var denna åtgärd avsedd att dölja skador orsakade av den andra branden.

Just kolonnerna ägnas stor uppmärksamhet eftersom något liknande inte tillverkats i Norden förrän i början av 1800-talet (till det nya universitetshuset i Åbo, Sveriges dittills största och mest påkostade civila byggnadsföretag). Åt-

*Vä kyrka, porträtthuvud i långhusets nordvästra hörn.
Foto Lars Berggren 2020.*

minstone har man trots det fram till nu. I tidigare forskning har man antagit att det i Vä rörde sig om antika spolier som importerats långväga ifrån, eftersom det i Norden varken fanns lämpligt stenmaterial eller tillräcklig kunskap för sådana företag. Här kan Ödman bidra med en överraskande nyhet: med hjälp av geologiska analysmetoder kan han visa att precis samma stenart finns tillgänglig i det omedelbara grannskapet, och argumenterar övertygande för att kolonnerna faktiskt kan ha tillverkats på plats i Vä.

För ikonografen innehåller varken Ödmans eller de båda andra kapitlen egentligen något nytt. De externt placerade skulpturerna är alla huggna i den porösa sandstenen och nästan alla är så förvittrade att man får gissa sig till vad de ursprungligen kan ha föreställt – relieferna på några av korets kvaderstenar behandlas dock på annan plats i detta nummer. Beträffande de fint skulpterade huvudena som installerades som konsoler vid valvslagningen av långhuset noteras att de påminner om det huvud som av Jan Svanberg föreslagits föreställa Birger Jarl i Varnhems klosterkyrka. Samma breda ansikten, lockiga lugg och

neddragna mungipor karakteriserar porträtten och en gemensam datering till 1200-talets mitt förefaller rimlig. Enligt mitt förmenande är kvaliteten på arbetet i Vä avsevärt högre än i Varnhem; huvudena är mycket fint huggna och har säkerligen varit bemålade – rester av både kredering och färg verkar finnas kvar. I brist på källmaterial måste tyvärr de avbildade männen och kvinnorna tills vidare förbli anonyma.

Ödman bidrar på flera sätt till forskningen om kyrkan i Vä: dels är hans redogörelse för och diskussion av tidigare forskning föredömligt kortfattad och klargörande, dels kan han med redovisningen av de olika stensorternas användning och bearbetning styrka en tidig datering av byggnadens äldsta del (koret), och dels kan han visa att så komplicerade, kunskaps- och arbetskrävande och kostsamma företag som tillverkning av mer än fem meter höga granitkolonner med polerade, monolitiska skaft kunde äga rum i Danmark redan på 1200-talet. Hans text flyter för övrigt betydligt lättare än de båda övriga, bildmaterialet är rikligt och fint reproducerat, och den är väl försedd med noter och litteraturlista.

Sammantaget kan den lilla jubileumspublikationen utan vidare sägas leva upp till det syfte som anges i inledningen, ”att djupdyka i några aspekter av Vä kyrkas historia”. Flera av de aspekter som tas upp är av klart internordiskt och ämnesöverskridande intresse, och den innehåller en hel del som kan både upplysa och inspirera till vidare forskning, inte minst sådan med visuell inriktning.

Lars Berggren